

В. Синчук, прокурор Харківської області

Криміналістична методика розслідування вбивств як інформаційно-пізнавальна модель

Стан і умови протидії сучасній злочинності, якісні зміни кримінальної ситуації у державі поставили перед криміналістикою низку нових завдань. Найбільш істотними вони є в галузі криміналістичної методики. І це не випадково, оскільки виникнення саме криміналістичної методики як самостійного розділу криміналістики було зумовлене потребами судово-слідчої практики у наукових методах розкриття, розслідування та попередження злочинної діяльності. Задоволення цих потреб стало службовою функцією криміналістичної методики, зумовило закономірності її внутрішнього розвитку.

В свою чергу, наявність прогалин, відставання науково-методичних рекомендацій від нагальних потреб практики пояснюються відсутністю належних теоретичних досліджень, насамперед у криміналістичній методиці. Як зазначав О. Васильєв, «наявність саме цих обставин знижує коефіцієнт корисної дії усієї криміналістики з негативними наслідками для розслідування злочинів»¹.

Ось чому вдосконалення криміналістичної методики як системи знань і самостійного розділу науки криміналістики повинно здійснюватись через узагальнення та пояснення накопиченого емпіричного матеріалу і пізнання наукових фактів, що належать як до сфери вчинення злочинів, так і до сфери їх розкриття, розслідування та попередження. У зв'язку з цим особливо постають питання щодо:

– вдосконалення існуючих і розроблення нових методичних рекомендацій з розслідування тих чи інших категорій злочинів (йдеться насамперед про нові злочини або ті, що істотно видозмінилися);

– більш широкого застосування деяких теоретичних концепцій як підґрунтя формування та вдосконалення окремих криміналістичних методик (йдеться насамперед про криміналістичну характеристику, типові версії тощо);

– забезпечення уніфікації сучасних поглядів на структуру окремої криміналістичної методики, характеристику її елементів;

¹ *Васильєв А. Н.* Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978. – С. 3.

— викладення цих положень у найбільш доступній для сприйняття формі.

Розпочинаючи реалізацію перелічених завдань, треба виходити з того, що їх вирішення перш за все повинно задовольняти потреби судово-слідчої практики. Здавалося б, навіщо зайвий раз повторювати аксіоматичні положення, які виходять із самої природи науки криміналістики і тому не потребують додаткової аргументації? Але в цьому є сенс, і базується він на наявній диспропорції між запитами практики і науковими розробками, які спостерігаються останнім часом, на що неодноразово зверталася увага у криміналістичній літературі. Так, В. Бахін відверто констатує, що «розвиток криміналістики за останні 20 років свідчить про те, що вона зійшла до саморозвитку і безпредметного теоретизування»¹. Р. Белкін відзначав, що «в криміналістичній науці на теперішній час накопичилась значна кількість різноманітних умоглядних конструкцій та «відкриттів», котрі не мають ні теоретичного, ні практичного обґрунтування»². В. Колдін у зв'язку з цим пише, що «запропоновані останнім часом численні теоретичні конструкції і структурні моделі криміналістики не підкріплені обґрунтуванням їх практичної необхідності і тому лише вносять різнобій та плутанину в систему підготовки кадрів»³.

У ситуації, що склалася, є певна вина і практичних працівників. З цього приводу Р. Белкін зробив відверті висновки і довів, що головною причиною, яка перешкоджає активному впровадженню здобутків криміналістики у слідчу практику, є консервативні стереотипи, що склалися в самій практичній діяльності. «Практика стихійно протидіє нововведенням, — констатував він, — намагаючись зберегти звичний статус-кво, звичний спосіб дій. Цьому сприяють і сформовані стереотипи мислення слідчих. Небажання і деякою мірою побоювання нового, незвичного прикриваються іронічним ставленням до рекомендованих новинок. Корені такого негативного ставлення різноманітні. Це може бути результатом

¹ Бахін В. П. Криміналістика для криміналістів или для практиков? // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: Материалы Международной научной конференции (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). — М., 2002. — С. 53.

² Белкин Р. С. Криміналістика: проблеми сьогодняшнього дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. — М., 2001. — С. 7.

³ Колдін В. Я. Служебная роль криминалистики // Криміналістика ХХІ век: Материалы научно-практической конференции, 26–28 февраля 2001 г. — М., 2001. — Т. 1. — С. 20.

професійної деформації, втрати інтересу до своєї професії. Це може бути і конформізм молодих слідчих, що потрапили під вплив заражених такою байдужістю старших колег»¹.

З такими висновками неможливо не погодитись. Разом з тим зазначені суперечності необхідно усувати, і перший крок у цьому напрямку повинні зробити все ж таки науковці. Саме їм доведеться переглянути запропоновані наукою рекомендації, в тому числі ті, що стосуються криміналістичної методики, оскільки існуючі «книжкові методики» здатні задовольнити тільки потреби навчального процесу з криміналістики, але навряд чи зможуть слугувати інструментом практичної діяльності. Крім того, науковцям необхідно усвідомити, що однією з найважливіших вимог, що ставляться до визначення наукового поняття з погляду формальної логіки, є його однозначність². Багатозначність терміна, зокрема «методика розслідування», «криміналістична характеристика», породжує безліч непорозумінь та суперечностей. Внаслідок цього виникають теоретичні дискусії, які відволікають увагу науковців від реальних потреб слідчої практики.

Щодо криміналістичної методики, то на сьогодні вона має здебільшого описовий вигляд, а в її структурі представлені такі елементи, як криміналістична характеристика; обставини, що підлягають з'ясуванню; особливості порушення кримінальної справи; початкові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи; типові слідчі ситуації, побудова версій і планування розслідування; тактика проведення окремих слідчих дій; профілактичні дії слідчого³. В останні роки цей перелік збільшився за рахунок застосування такої категорії, як криміналістична класифікація злочинів.

Незважаючи на те що зазначена структура є традиційною і апробованою в науці та практиці, її не можна визнати оптимальною, оскільки в ній далеко не завжди простежується зв'язок між наведеними елементами, а інформація викладається у розрізненому вигляді. Так, відомості щодо криміналістичної характеристики не завжди враховуються при висвітленні питань з організації і планування розслідування, насамперед при визначенні типових версій, або навпаки, якщо типові версії і позначаються, то без посилань на відповідні дані, які відображено у криміналістичній характеристиці.

¹ Белкин Р. С. Вказ. праця. – С. 124.

² Див.: Горский Д. П. Определение. – М., 1974. – С. 106–115.

³ Див.: Колесниченко А. Н. Структура и содержание методики расследования отдельных видов преступлений // Советская криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений. – К., 1988. – С. 15.

З огляду на сказане вважаємо такими, що заслуговують на увагу, пропозиції розглядати окрему криміналістичну методику у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі¹. Такий підхід, на нашу думку, дозволить надати цій структурі організаційної будови, впорядкувати її елементи, забезпечити більш тісний зв'язок між ними і тим самим підвищити ефективність пізнавальних дій. При цьому обов'язково треба враховувати, що в моделі відображається ідеальна форма організації розслідування у типовій слідчій ситуації. Розслідування конкретного вбивства є процесом перетворення ідеального на оптимально реальне. Наскільки цей перехід буде вдалим, залежить від майстерності слідчого.

Розбудову такого роду моделі може бути здійснено на підставі застосування предметних та функціональних прийомів дослідження. Щодо предметної галузі, яка характеризує внутрішню архітектуру моделі, то в ній доцільно виділити два рівні — ретроспективний і перспективний. Перший рівень включає в себе криміналістичну характеристику певної категорії злочину, в якій за статистичними показниками відображені кореляційні залежності між її елементами («злочинець — жертва», «сліди злочину — спосіб вчинення злочину», «місце, час злочину — злочинець» і т. ін.), а також на підставі аналізу цих кількісних показників сформульовані типові версії відносно особи злочинця та жертви, мотивів злочину та інших обставин. Таким чином, ретроспективний рівень розглядуваної моделі відображає типові варіанти злочинної діяльності, характерні ознаки особи злочинця та жертви, сліди такої діяльності і можливі їх джерела, місця виявлення тощо.

Перспективний рівень, на відміну від ретроспективного, описує не сам злочин, а процес його розкриття та розслідування. Це своєрідна типова криміналістична модель здійснення досудового слідства. Зазначений рівень включає в себе такі елементи: а) типові слідчі ситуації відповідно до певного етапу розслідування; б) програми розслідування, або «предмет розслідування» (мета, завдання та напрямки розслідування, що зумовлені слідчими ситуаціями і обставинами, які підлягають з'ясуванню по конкретній категорії злочинів); в) типові системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів або їх сполучення, тобто тактичні операції, як засоби впливу

¹ Див.: Гавло В. К. К вопросу о криминалистической методике как информационно-познавательной системе в деятельности по предотвращению, раскрытию и расследованию преступлений // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. — Уфа, 1989. — С. 101–107.

на слідчі ситуації, перевірки версій та вирішення стратегічних і тактичних завдань.

Аналіз елементного складу перспективного рівня запропонованої інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики вбивств дає підстави стверджувати, що його основу становлять типові слідчі ситуації. І це природно, оскільки ні кримінально-процесуальне право, ні криміналістика не можуть сформулювати наукові рекомендації, розраховані на кожну конкретну слідчу ситуацію. Може йтися лише про типові ситуації і найбільш оптимальні шляхи щодо їх вирішення, а саме — про системи слідчих дій. Крім того, системи слідчих дій здатні забезпечити економію часу на пошук правильних рішень і обрання оптимальних шляхів їх реалізації, що значно знижує рівень помилок і підвищує ефективність праці слідчого у конкретному акті розслідування. Отже, оптимальний набір слідчих дій і оптимальна послідовність їх провадження є головними принципами формування і функціонування інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики розслідування вбивств.

З урахуванням наведеного, предметна сторона інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики складається з решти елементів, що включають у себе різнопланову інформацію, з одного боку, про злочин, а з другого, — про процес і результат його пізнання. На нашу думку, такий підхід дійсно сприятиме реалізації завдання криміналістики щодо розроблення типових моделей кримінальної діяльності і типових криміналістичних моделей слідства, тобто криміналістичних характеристик злочину і криміналістичних характеристик досудового і судового слідства¹.

Разом з предметним у розглядуваній моделі необхідно виділяти і функціональний аспект, що повною мірою відповідає положенням теорії відображення. Здійснюючи дії щодо управління процесом розкриття і розслідування злочинів (а саме це її головне при-

¹ На сторінках криміналістичних видань неодноразово висловлювались пропозиції щодо доцільності розгляду науково-емпіричної бази криміналістичної методики у вигляді складної структури, яка включає дві підструктури: криміналістичну характеристику кримінальних подій і криміналістичну характеристику їх розслідування (див.: *Аверьянова Т. Г., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.* Криминалистика. — М., 1999. — С. 687; *Корухов В. Е.* Актуальные проблемы системы криминалистики // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистки: Материалы Международной научной конференции (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). — С. 211; *Чурилов С. Н.* Вказ. праця. — С. 200 та ін.).

значення), ця модель виступає як єдиний цілісний механізм зі сталими та надійними зв'язками між елементами, якому притаманні об'єкт та суб'єкт впливу, канали руху та передачі інформації. При цьому взаємозв'язок між елементами здійснюється як у межах одного рівня, так і між елементами різних рівнів, тобто йдеться про наявність внутрішніх і зовнішніх каналів обміну інформацією.

Що стосується рівнів, то у межах ретроспективного головним каналом руху інформації є «криміналістична характеристика — типові слідчі версії», у межах перспективного — «типові слідчі ситуації — програма розслідування — системи слідчих дій». Більш складним, безумовно, є обмін інформацією між елементами різних рівнів, який схематично можна навести у такий спосіб: «типові слідчі версії — типові слідчі ситуації — програма розслідування, системи слідчих дій», тобто інформація із такого елемента ретроспективного рівня, як «типові слідчі версії», надходить до перспективного рівня і разом із інформацією елемента «типові слідчі ситуації» синтезується, зумовлюючи мету, стратегічні і тактичні завдання розслідування, вирішення яких можливе за рахунок застосування певної системи (комплексу) слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Отже, інформаційно-пізнавальна модель окремої криміналістичної методики розслідування вбивств складається з двох рівнів — ретроспективного і перспективного та чотирьох блоків — криміналістичної характеристики, типових версій, типових слідчих ситуацій, типових систем слідчих дій або тактичних операцій. І якщо криміналістична характеристика злочину відображає ретроспективний аспект з його специфічним змістом стосовно того, що відбувається у різноманітних ситуаціях вчинення злочину і які закономірності у цьому проявляються, то криміналістична характеристика розслідування злочинів відображає перспективний аспект, змістом якого виступають інші закономірності, а саме — закономірності розслідування злочинного діяння.

Аналіз запропонованої моделі дозволяє дійти висновку про те, що елементи, котрі входять до її складу, визначаються як головні, тобто такі, що істотно впливають на процес її формування та функціонування. Саме навколо названих категорій акумулюється найбільш криміналістично значуща інформація, що розкриває сутність як ретроспективного і перспективного рівнів, так і самої інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики в цілому.